ISSN: 2181-3906 2026

International scientific journal
«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»
VOLUME 5 / ISSUE 11 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ

O'ZBEK TILIDA SO'Z TURKUMLARI VA ULARNING NUTQDAGI O'RNI

Muzaffarova Sevinch
Samarqand davlat pedagogika instituti Urgut fakulteti.

https://doi.org/10.5281/zenodo.24471043

Qisqacha mazmuni. *Ushbu maqolada o'zbek tilidagi so'z turkumlari, ularning turlari va kundalik nutqda qanday vazifa bajarishi sodda misollar yordamida tushuntirilgan. Shuningdek, bir so'zning gap ichida boshqa turkum vazifasida kelish holatlari ko'rib chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *so'z turkumlari, mustaqil so'zlar, yordamchi so'zlar, o'zbek tili, nutq madaniyati.*

Kirish

Har bir tilda so'zlar o'z ma'nosi va gapdagi vazifasiga qarab ma'lum guruhlarga bo'linadi.

Tilshunoslikda bu guruhlar so'z turkumlari deb ataladi. Biz kundalik hayotda fikrimizni aniq va tushunarli yetkazish uchun turli so'z turkumlaridan foydalanamiz. Ushbu maqolaning maqsadi o'zbek tilidagi so'z turkumlarining asosiy turlarini ko'rib chiqish va ularning gapdagi o'zgarish xususiyatlarini misollar bilan ochib berishdir.

So'z turkumlarini o'rganish nafaqat grammatik bilimni oshiradi, balki imloni to'g'ri yozish, gapni to'g'ri tuzish va fikrni ravon bayon qilish ko'nikmasini ham shakllantiradi. Shu sababli bu mavzu maktabdan boshlab oliy ta'limgacha ona tili darslarining asosiy qismini tashkil etadi.

Asosiy qism

O'zbek tilidagi barcha so'zlar ma'no anglatishi va gap bo'lagi bo'lib kelishiga ko'ra uchta katta guruhga bo'linadi:

Mustaqil so'z turkumlari. Bular alohida ma'no bildiradigan va so'roqqa javob bo'ladigan so'zlardir. Ular oltita: ot (kim? nima?), sifat (qanday?), son (qancha? nechta?), olmosh (ot, sifat, son o'rnida keladi), fe'l (nima qildi?) va ravish (qay tarzda? qachon?). Masalan: *Bugun (ravish) aqlli (sifat) bola (ot) beshta (son) kitob (ot) o'qidi (fe'l).*

Yordamchi so'z turkumlari. Bular mustaqil ma'no bildirmaydi, balki so'zlarni va gaplarni bir-biriga bog'lash uchun xizmat qiladi. Ularga ko'makchi (bilan, uchun), bog'lovchi (va, lekin, chunki) hamda yuklama (-mi, -chi, faqat) kiradi.

Alohida olingan so'zlar. Bularga his-hayajonni bildiruvchi undov so'zlar (oh, voy), tovushga taqlid bildiruvchi taqlid so'zlar (taq-tuq, yalt-yult) hamda munosabat bildiruvchi modal so'zlar (albatta, ehtimol) kiradi.

Mustaqil so'z turkumlarining turlari. Ot ma'no jihatdan atoqli (Samarqand, Navoiy) va turdosh (shahar, shoir), shuningdek, aniq (stol, daraxt) va mavhum (quvonch, do'stlik) otlarga bo'linadi. Sifat belgining darajasini ham ifodalaydi: oddiy daraja (chiroyli), qiyosiy daraja (chiroyliroq) va orttirma daraja (eng chiroyli, juda chiroyli). Son miqdor (besh), tartib (beshinchi), dona (beshta), chama (beshtacha) va jamlovchi (beshov) kabi turlarga ega.

Olmoshlar ham o'z ma'nosiga ko'ra bir necha guruhga ajraladi: kishilik (men, sen, u), ko'rsatish (bu, shu, o'sha), so'roq (kim, nima), belgilash (hamma, barcha), bo'lishsizlik (hech kim, hech narsa), gumon (kimdir, nimadir) va o'zlik (o'z) olmoshlari.

Fe'l esa harakat yoki holatni bildirib, o'tgan (o'qidi), hozirgi (o'qiyapti) va kelasi (o'qiydi) zamonlarda tuslanadi, shuningdek, harakat nomi, sifatdosh va ravishdosh kabi shakllarga ega bo'ladi. Ravish harakatning belgisini bildiradi va ma'nosiga ko'ra payt (bugun), o'rin (yuqorida), holat (tez), miqdor-daraja (juda) hamda maqsad va sabab ravishlariga bo'linadi.

Yordamchi so'zlarning vazifasi. Ko'makchilar (bilan, uchun, kabi, sari, qadar) otga yoki otlashgan so'zga qo'shilib, uning boshqa so'zga munosabatini bildiradi. Bog'lovchilar teng bog'lovchi (va, hamda, ammo, lekin) hamda ergashtiruvchi bog'lovchi (chunki, agar, garchi, toki) turlariga bo'linadi. Yuklamalar esa gapga qo'shimcha ma'no, ohang yoki ta'kid beradi, masalan: *Sen ham keldingmi? Hatto u ham bildi.*

Alohida olingan so'zlar gapning bo'lagi bo'lmasa-da, nutqda muhim o'rin tutadi: undovlar so'zlovchining hissiyotini, taqlid so'zlar tabiat va jonzotlarning tovush yoki harakatini jonli ifodalaydi, modal so'zlar esa so'zlovchining fikrga munosabatini bildiradi.

Qiziqarli jihati shundaki, jonli nutqda bir so'z turkumi ba'zan boshqa turkum vazifasida kelishi mumkin. Masalan, “yaxshi” so'zi aslida sifat, lekin “Yaxshidan bog' qoladi” gapida u “yaxshi odam” ma'nosida kelib, ot vazifasini bajarmoqda. Xuddi shuningdek, “oltin” so'zi aslida ot bo'lsa-da, “oltin kuz” birikmasida sifat vazifasida keladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, so'z turkumlarini yaxshi bilish nutqimizning chiroyli, to'g'ri va ta'sirchan bo'lishini ta'minlaydi. So'zlarning gap ichida turli vazifalarda kelishi esa ona tilimizning naqadar boy va moslashuvchan ekanligini ko'rsatadi. Shu bois har bir o'quvchi va talaba so'z turkumlarini nazariy jihatdan o'zlashtirib, ularni amaliy nutqda to'g'ri qo'llashga odatlanishi lozim.

Bu esa nutq madaniyatini oshirishning asosiy shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. — Toshkent: Universitet, 2006.
2. Sayfullayeva R., Mengliyev B. va boshq. Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.